

УДК 340.142

С. Глубоченко,

здобувач кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»

ФУНКЦІЇ СВІТОГЛЯДУ У ПРАВОЗАСТОСОВЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА ЕЛЕМЕНТИ

В умовах здійснення реформ правової та, особливо, судової системи надзвичайну актуальність отримують питання теоретичного та філософського осмислення засадничих принципів та особливостей правозастосовчої діяльності, її значення у системі права України, особливостей впливу суду на реалізацію суспільних процесів. Правозастосовча діяльність суду, що реалізується в тому числі і в процесі здійснення суддівського розсуду, набуває особливої наукової актуальності в сучасних умовах реформування нормативно-правової бази системи правосуддя.

Різним аспектам розуміння змісту правозастосовчої діяльності присвячено чимало правознавчих досліджень. Це, зокрема, праці українських дослідників О. Ануфрієнко [3], В. Бігуна [4], Д. Бочарова [5; 16], М. Гнатюк [7], В. Куфтирева [8], М. Рісного [9], С. Федика [13], а також російських авторів-правознавців А. Аверина [1], О. Волкової [6], Є. Семенова [11], Н. Соколова [12] тощо. Багато у чому погляди науковців збігаються, проте можна виділити і специфічні для наукових шкіл відмінності.

Наукові розвідки щодо правозастосовчої діяльності та судового розсуду як одного з видів її втілення у системі правосуддя у роботах зазначених дослідників висвітлювали як загальні, так і специфічні аспекти проблеми, проте безпосередній аналіз світоглядної функції у правозастосовчій діяльності здійснювався тільки в аспекті дослідження ціннісної бази світогляду суб'єктів пра-

возастосовчої діяльності, що є лише одним з проявів функції світогляду у правозастосовчій діяльності.

Саме тому метою статті є комплексний аналіз поняття та елементів світоглядної функції у правозастосовчій діяльності.

Світогляд будь-якої особистості є інтегруючим фактором її духовного внутрішнього світу. Саме світогляд обумовлює вибір людиною фундаментальних життєвих орієнтирів: професійного самовизначення, ідентифікації смислу та мети життя, формування життєвої позиції, у тому числі і в професійному плані, що є основою його самоактуалізації та передумовою практичної діяльності.

Традиційно світоглядна проблематика є предметом дослідження філософських наук. У теоретичному плані існує низка різноманітних уявлень, понять та концепцій щодо визначення світогляду. Проте всі дослідники погоджуються у тому, що саме світогляд людини визначає мотиви її поведінки, вчинків, діяльності.

Узагальнено світогляд визначається як система теоретичних поглядів та уявлень людини про світ та усвідомлення свого місця та своєї ролі у цьому світі [14, 54].

Відповідно переконання, почуття, цінності та ідеали, що ґрунтуються на цих поглядах, визначають життєву позицію та стратегію її поведінки у житті. Світогляд є іманентно притаманним кожній людині, проте його рівень, зміст та прояви різняться відповідно до со-

ціальної ролі та процесу соціалізації конкретної особистості. Таким чином, приналежність до певної соціальної групи є одним з визначальних світоглядних факторів, що обумовлюють діяльність (у тому числі професійну) конкретного індивіда.

Структуру світогляду складають почуття та знання. У формуванні світогляду задіяна як інтелектуальна, так і ціннісно-емоційна сфера людської свідомості [10, 210].

Відповідно структура світогляду обумовлює існування таких його функцій, як гносеологічна (пізнавальна), аксіологічна (ціннісно-орієнтаційна), праксіологічна (практична) [15, 60–63]. Остання функція світогляду обумовлює діяльність людини, яка поводить себе відповідно до власного світогляду.

Також серед додаткових функцій світогляду дослідники виділяють інтегративно-систематизаторську, інтегративно-оціночну, інтегративно-нормативну, інтегративно-орієнтаційну та інтегративно-евристичну функції [10, 212]. Вони дозволяють людині узагальнювати набутий соціальний досвід та визначати стратегію й тактику своєї поведінки у професійних та міжособистісних відносинах.

У даному дослідженні нас, зокрема, цікавить праксеологічна та інтегративно-евристична функції світогляду, оскільки вони обумовлюють практичну професійну діяльність, у тому числі суб'єктів правозастосовчої діяльності.

Правозастосовча діяльність не зводиться лише до механічних дій по трансформації норм права в індивідуальні акти. Передусім, динаміку правових норм при їх втіленні із загальної теорії в конкретні ситуації та випадки забезпечує суб'єкт правозастосовчої діяльності, який керується, зокрема, й власним світоглядом.

Російський правознавець С. Алексєєв зазначає, що зміст правозастосовчої діяльності можна розглядати під кутом зору його інтелектуально-вольових характеристик. При цьому інтелектуальна сторона змісту правозастосовчої діяльності полягає у тому, що в процесі

її реалізації відбувається відображення фактів об'єктивної дійсності, а отже й їхнє пізнання. Вольова сторона змісту правозастосовчої діяльності полягає у рішеннях, спрямованих на індивідуальне піднормативне регулювання суспільних відносин (наприклад, у вироків з кримінальних справ, що містять конкретну міру покарання за здійснений злочин) [2, 319].

Таким чином, роль світогляду, що обумовлює інтелектуально-правові характеристики правозастосовчої діяльності, ігнорувати не можна. Правозастосовча діяльність реалізується правоохоронними органами та їх посадовими особами: органами центрального і місцевого управління, суду, прокуратури тощо. Проте найбільше значення, на нашу думку, роль світогляду проявляється у правозастосовчій діяльності суду, адже оцінка доказів та винесення результативної частини індивідуального правозастосовчого акта здійснюється особисто суддею або колегією суддів, тому внутрішні переконання та цінності суб'єктів правозастосовчої діяльності у цьому аспекті відіграють особливу роль.

Дослідник правозастосовчої діяльності Д. Бочаров, зокрема, зазначає, що оцінка доказів за переконанням як метод ґрунтується не на формальних правилах, а на загальнолюдському і особистому досвіді, здоровому глузді та внутрішньому переконанні стосовно існування або неіснування доказуваних фактів [16].

Отже, внутрішнє переконання суб'єкта правозастосування під час реалізації правозастосовчої діяльності є чинником суб'єктивним, залежним від індивідуальності фактів і доказів, його світоглядної бази, психологічної конституції, інтелекту та характеру. Саме тому правозастосовча діяльність у судових інстанціях становить для дослідження ролі світогляду у ній особливий науковий інтерес.

О. Волкова зазначає, що за своїм характером судове правозастосування є пізнавально-оціночною діяльністю [6, 5]. При цьому пізнавально-оціночна діяльність судді (суддів) ґрунтується

на одночасності протікання та взаємовпливу процесів пізнання та оцінки. Завершальною логічною операцією є визначення судом юридичних наслідків у вирішенні правового конфлікту, винесення правомірного, обґрунтованого та справедливого судового рішення по справі, безпосередньо пов'язаного з внутрішнім переконанням судді. У судовій пізнавально-оціночній діяльності для формування внутрішнього переконання судді активну роль відіграє професійна правосвідомість, конституційно-правовий світогляд, його професійний та життєвий досвід, моральнісні якості [6, 14].

Таким чином, можемо зробити висновок, що найбільше значення у правозастосовчій діяльності світогляд її суб'єкта має на таких стадіях правозастосовчої діяльності, як тлумачення змісту та норми права, а також прийняття рішення у справі — оформлення індивідуально-правового акта, що пов'язує норми права з конкретним випадком, встановлює права та обов'язки визначених суб'єктів права. Містком між даними стадіями у процесі судової правозастосовчої діяльності зазвичай виступає суддівський розсуд, де світогляд, втілений у внутрішніх переконаннях та ціннісних орієнтаціях судді реалізується у формі індивідуально-правового акта.

М. Гнатюк зазначає, що правозастосовчий погляд у більшій мірі характеризується направленістю на фактичні обставини справи, при цьому допускається відносна «свобода» правозастосовчого суб'єкта в їх юридичній кваліфікації і деяка його незалежність від жорстких процедурних правил винесення рішення. Закон надає правозастосовчим органам можливість суб'єктивного розсуду у вирішенні справи, цінність якого полягає у тому, що даний факт дозволяє враховувати особливості даної конкретної ситуації [7, 14].

Схожу думку висловлює й дослідник М. Рісний, який вважає, що до властивостей реалізації правозастосувального розсуду можна віднести її подвійну природу, яка включає можливість виділення у ній внутрішнього (інтелектуально-вольового) та зовнішнього (фор-

мально-правового) аспектів, а також її результативність, яка проявляється у неодмінному ухваленні — за наслідками такої реалізації — правозастосувального рішення [9, 8].

Як вже було зазначено вище, внутрішня (індивідуально-вольова), тобто світоглядна сторона процесу реалізації правозастосовчої діяльності у формі суддівського розсуду найбільш чітко реалізується на етапі оцінки фактів і діянь та винесення рішення по справі. Тут суд вдається до певної «відносності», яка є обумовленою саме світоглядними характеристиками суб'єкта правозастосовчої діяльності.

В. Куфтирев зазначає, що для релятивного виду суддівського розсуду характерним є формулювання позиції суду у процесі здійснення правосуддя таким чином, що у ньому чітко означено відношення (оцінка) суду до певних діянь сторін у справі. У таких випадках дискреційні повноваження суду формулюються, наприклад, так: «суд критично ставиться до ...», «суд дає відповідну оцінку», «суд вбачає (не вбачає)», «на думку суду, сторона має (не має права)». При цьому комплексний характер походження меж судового розсуду передбачає наявність об'єктивної та суб'єктивної складової: об'єктивна складова визначається системою права; суб'єктивна складова визначається самим суддею з урахуванням конкретних обставин справи, рівня його кваліфікації, правосвідомості тощо [8, 10].

Суб'єктивний прояв правозастосовчої діяльності, опосередкований особистістю судді зі своїм сформованим духовним світом та ціннісними орієнтаціями, дозволив науковцям розглядати особистість судді як певний антропологічний та аксіологічний феномен, що виступає медіатором між галуззю права та повсякденною дійсністю.

В. Бігун вказує, що суддя може досліджуватися як антропологічний феномен зі своїми поглядами на світ (світогляд), праворозумінням тощо. У суспільній свідомості правосуддя здійснює особисто суддя чи судді. Саме суддя чи судді, а інколи народні засіда-

телі чи суд присяжних втілюють собою суд. Як такий суд — це приміщення суду, «нежива територія». Судді, ухвалюючи судові рішення, здійснюючи судочинство, керуються не лише законом, але й певним світоглядом. Суд як такий позбавлений світогляду, останнє є людським явищем. Світоглядні орієнтири суддів допомагають їм здійснювати судочинство [4, 56–57].

Отже, світогляд судді формує певну аксіологічну базу, яка обумовлює багатаспектну оцінку фактів та доказів у певній справі. Реалізуючись за допомогою явища суддівського розсуду правозастосовча діяльність втілюється у прийнятті певного рішення по даній справі (індивідуально-правового акта).

Таким чином, поняття світогляду у правозастосовчій діяльності можна визначити у якості інтегруючого фактора уявлень, переконань та поглядів суб'єкта правозастосовчої діяльності на світ, що обумовлює визначення його позиції щодо втілення правових норм на етапах оцінки фактів і вчинків та практичне застосування норм права у вигляді індивідуально-правового акта.

Відповідно функціями світогляду у правозастосовчій діяльності можна виділити щонайменше три: 1) ціннісно-орієнтаційна; 2) евристична та 3) праксеологічна. При цьому перша полягає у використанні суб'єктом правозастосовчої діяльності власних змістовних світоглядних цінностей, що впливають на оцінку фактів і доказів на етапі аналізу відповідного юридичного факту. Евристична функція світогляду у правозастосовчій діяльності полягає у критичному аналізі та пошуку рішень при вирішенні складних інтелектуальних завдань із застосування норм права. І праксеологічна функція проявляється у конкретних діях суб'єкта правозастосовчої діяльності з практичного втілення норм права у вигляді судового рішення або іншого індивідуально-правового акта.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку стосуються більш детального дослідження особливостей реалізації правозастосовчого розсуду (у тому числі суддівського), а також

аналізу гносеологічних, аксіологічних та етичних параметрів світогляду суб'єктів правозастосовчої діяльності.

Ключові слова: правозастосовча діяльність, правозастосовчий розсуд, суддівський розсуд, функції світогляду у правозастосовчій діяльності.

У статті розглядається роль світоглядних аспектів у правозастосовчій діяльності, комплексно аналізуються поняття та елементи світоглядної функції у правозастосовчій діяльності. Автор приходить до висновків, що світогляд у правозастосовчій діяльності визначається у якості інтегруючого фактора внутрішніх уявлень, переконань та поглядів суб'єкта правозастосовчої діяльності, який обумовлює та детермінує його настанови щодо втілення правових норм на відповідних етапах правозастосовчої діяльності.

В статье рассматривается роль мировоззренческих аспектов в правоприменительной деятельности, комплексно анализируются понятия и элементы мировоззренческой функции в правоприменительной деятельности. Автор приходит к выводу, что мировоззрение в правоприменительной деятельности определяется в качестве интегрирующего фактора внутренних представлений, убеждений и взглядов субъекта правоприменительной деятельности, который обуславливает и детерминирует его установки на воплощение правовых норм на соответствующих этапах правоприменительной деятельности.

In the article the role of world view aspects in law applying activity is considered. Definition and elements of world view function in law applying activity are complex analyzed. The Author comes to the conclusion that world view in law applying activity is determined as integrative factor of inside meanings, persuasions and minds of subject of law applying activity that determined

his attitudes on proper stages of law applying activity.

Література

1. Аверин А. В. Судебное правоприменение и формирование научно-правового сознания судей (Проблемы теории и практики) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / А. В. Аверин. — Саратов, 2004. — 382 с.
2. Алексеев С. С. Общая теория права. В 2 т. Т. 2 / С. С. Аверин. — М. : Юрид. лит., 1981. — 402 с.
3. Ануфрієнко О. А. Професійно-політична культура юриста (філософсько-правовий аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / О. А. Ануфрієнко. — К., 2007. — 20 с.
4. Бігун В. Філософія правосуддя: деякі антропологічні й аксіологічні виміри (нотатки до постановки проблеми) // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : зб. ст. учасників Третього всеукр. «круглого столу» (м. Львів, 23–24 листоп. 2007 р.). — Л. : СПОЛОМ, 2008. — С 53–64.
5. Бочаров Д. О. Доказування у правозастосовчій діяльності: загальнотеоретичні питання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Д. О. Бочаров. — Х., 2006. — 201 с.
6. Волкова Е. И. Судебное правоприменение как познавательнo-оценочная деятельность: вопросы теории : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Е. И. Волкова. — Белгород, 2009. — 196 с.
7. Гнатюк М. Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. Д. Гнатюк. — К., 2007. — 21 с.
8. Куфтирев В. П. Суддівський розсуд у теорії права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. П. Куфтирев. — К., 2009. — 22 с.
9. Рісний М. Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. Б. Рісний. — Л., 2006. — 17 с.
10. Современная западная философия : словарь / под ред. В. С. Малахова, В. П. Филатова. — М. : Политиздат, 1991. — 414 с.
11. Семенов Е. Ю. Влияние правовой психологии на принятие правовых актов субъектами правоприменения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Е. Ю. Семенов. — М., 2009. — 179 с.
12. Соколов Н. Я. Профессиональное сознание юристов / Н. Я. Соколов. — М. : Наука, 1988. — 224 с.
13. Федик С. Є. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. Є. Федик. — К., 2002. — 14 с.
14. Философия : учеб. для высш. учеб. завед. — Ростов н/Д : Феникс, 1999. — 576 с.
15. Философия права / под ред. О. Г. Данильяна. — Х. : Прапор, 2005. — 384 с.
16. Бочаров Д. О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми. Проблемні лекції [Електронний ресурс] / Д. О. Бочаров. — Д. : АМСУ, 2006. — 73 с. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/books/2006/06bdprff.pdf>